

Жулканич В.О.

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ В СИСТЕМІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ

В статті розглянуто роль природно-заповідних територій у системі забезпечення охорони навколишнього середовища Закарпатської області. Наголошено, на завданнях розширеного відтворення заповідників та природно-національних парків, окреслено їх природоохоронне і соціально-економічне значення.

Ключові слова: природно-заповідні території, охорона навколишнього середовища, прикордонний регіон.

ВСТУП

Закарпатська область відноситься до числа областей з порівняно сприятливою екологічною ситуацією. Гірські Карпати є унікальною природною екологічною системою, яка представляє загальнодержавну цінність.

Українські Карпати, як частина гірської системи Карпат, як і весь Карпатський регіон відіграють важливу природорегулюючу та кліматоформуючу функцію в масштабах Європи. Не дарма, образно гірські масиви Карпат називають «легенями Європи». Вони є джерелом чистої води і чистого повітря для більшості європейських країн. В контексті забезпечення сталого розвитку регіону постає завдання збереження унікальних природних об'єктів – незайманих лісів (пралісів), водоспадів, гірських річок і озер, цілющих бальнеологічних та мінеральних джерел, заповідних територій і регіональних ландшафтних парків.

Питанням проблем становлення природно-заповідної сфери присвятили праці вітчизняні вчені І.Дяченко, В.Євдокименко, В.Ніколайчук, С.Стойка, О.Фурдичко [1,2,5,7,9] та ін. Проте функціонування природно-заповідних територій в регіональному зрізі не знайшли достатнього відображення в даних дослідженнях.

Мета статті - обґрунтування ролі та місця природно-заповідних територій в системі охорони навколишнього середовища та соціально-економічному розвитку регіону.

Методологія дослідження містить порівняльний аналіз об'єктів природно-заповідного фонду регіонів Українських Карпат, а також статистичної інформації, яка характеризує розширене відтворення заповідників та природно-національних парків Закарпатської області, окреслено їх природоохоронне і соціально-економічне значення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Рамковій конвенції «Про охорону і сталий розвиток Карпат» наголошено на необхідності збереження та відтворення унікальних рідкісних і типових природних комплексів, які мають природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє та рекреаційне значення. Зокрема, ставиться завдання

втілення екологічно-збалансованої політики в системі охорони навколишнього середовища та невиснажливого розвитку природи Карпат.

Науковцями доведено, що територія Закарпатської області характеризується високим рівнем сукупного прояву небезпечних геологічних процесів, таких як зсуви, селі, бічна річкова і площинна ерозія, карст, підвищення сейсмічності. До того ж, територія Закарпаття в межах України відноситься до найбільш паводконебезпечних регіонів Європи. За чотири останніх паводки (1998, 2001, 2008, 2010 роки) завдано шкоди господарству області на суму 1,369 млн. грн.

Серед факторів, які спричиняють виникнення катастрофічних паводків, слід розглядати як природні фактори, котрі безпосередньо не пов'язані з діяльністю людини (хоча непрямо часто також викликані людською діяльністю), так і антропогенні. Як засвідчують наукові дослідження і аналіз причин виникнення паводків, основними з них є не тільки висока попередня водність річок і надмірна кількість опадів, а й відхилення у практичній господарській діяльності від науково обґрунтованого ведення лісового господарства. Починаючи з 50-х років минулого століття (післявоєнні роки), в області мали місце безсистемні рубки лісу та грубе порушення технології заготівель, коли в карпатських лісах повсюдно застосовувалися суцільні рубки з вирубуванням у два, три рази понад науково обґрунтовані нормативи та заліснення значних площ смерекою.

Спеціалістами-лісгосподарниками і науковцями доведено, що антропогенна руйнація гірських екосистем прогресує, суцільні рубки головного користування мають тенденцію до зростання, а шкода, котру завдають водо регуляційним функціям лісів саме суцільні рубки й більш істотною, ніж вартість деревини вилученої протягом багатьох років. До того ж, в результаті багатовікової господарської діяльності лісистість Українських Карпат скоротилась до 50,8%, при чому переважно за рахунок прирчкових лісів; верхню лісу знижено на 200-300 метрів; створені величезні площі після лісових високогірних лук (полонин); порушено вікову структуру деревостанів. В їхньому складі молодняки та середньовікові деревостани становлять подекуди близько 60%, водо регулююча роль яких суттєво нижча, ніж у пристигаючих та перестійних лісах.

В експертному висновку державної комісії по вивченню причин паводку у листопаді 1998 року в Закарпатті зазначено «Доцільно здійснити заходи щодо

© Жулканич Віктор Олександрович, магістр з менеджменту, Мукачівський державний університет

переорієнтації господарського комплексу гірської частини Закарпаття в бік розвитку екологічно-безпечних видів діяльності, зокрема розширення рекреаційного використання лісів та збільшення площі природно-заповідних територій [3,с.4].

В цьому контексті зростає економічна і соціальна значимість природо-заповідних територій, у яких провідна роль належить лісовим екосистемам.

У регіонах Українських Карпат за роки незалежності України, площі земель природно-заповідного фонду розширилося до 348,4 тис. га (2012 року), табл.1.

Таблиця 1 Порівняльні показники площ земель об'єктів природно-заповідного фонду регіонів Українських Карпат [6,с. 289]

Аналізовані регіони (області)	Усього земель			В тому числі: заповідників та природно-національних парків					
	2000	2012	2012 у % до 2000	2000	2010	2011	2012	2012 у % до 2000	% заповідників та всіх земель за 2002 р.
Закарпатська	1275,3	1275,3	100,0	113,2	139,6	146,3	146,3	129,2	11,5
Івано-Франківська	1392,7	1392,7	100,0	55,7	102,8	102,8	114,3	205,2	8,2
Львівська	2183,1	1283,1	100,0	29,7	44,4	44,4	60,0	202,0	2,7
Чернівецька	809,6	809,6	100,0	7,9	11,2	18,4	27,8	351,9	3,4
Разом регіони Українських Карпат	5660,7	5660,7	100,0	206,5	298,0	311,9	348,4	168,7	6,1
Довідково: Україна	60354,8	60354,9	100,0	887,5	1310,5	1382,8	1565,2	176,4	2,6
у % до України									
Регіони Українських Карпат	9,4	9,4	х	23,3	22,7	22,5	22,2	х	х
Закарпатська область	2,1	2,1	х	12,8	10,6	10,6	9,3	х	х

Масштабне розширене відтворення природно-заповідного фонду характерне і для України в цілому. Якщо в 1990 році в Україні налічувалося 407,0 тис. га [4,с.222] заповідників, заповідно-мисливських господарств та природних національних парків, то в 2012 році цей показник склав 1565,2 тис. га. На регіони Українських Карпат припадає 9,4% площі земель України, а на заповідники та природно-національні парки – 22,2%. На фоні регіонів Українських Карпат позитивно виділяється Закарпатська область на території якої зосереджено 9,3% цієї площі природно-заповідного фонду України, в той час як площа усіх земель становить лише 2,1.

В прикордонних областях Українських Карпат, крім Карпатського біосферного заповідника, до природно-заповідних територій належать ще 6 національних природних парків. (рис.1).

З семи природнозаповідних суб'єктів регіону Українських Карпат чотири розташовано у Закарпатській області, а це 146,0 тис.га або 65,8% всього заповідного фонду. До того ж, три суб'єкти входять безпосередньо в природоохоронну екосистему Карпатської гірської системи. Характерно, що на території Карпатського біосферного заповідника і національних природних парків «Синевир» та «Ужанський». Збереглися букові ліси, які є природною спадщиною світового значення. Наприклад, в Угольсько-Широколужанському масиві збереглася унікальна пралісова екосистема площею майже 900 га. Висота дерев тут сягає 45-50 м, а загальний запас деревостанів складає 800 м³/га.

Аналіз засвідчує, що найбільша частина природно-заповідного фонду лісових екосистем як загальнодержавного, так і місцевого значення зосереджена в гірській природно екологічній зоні області (табл. 2).

На гірських територіях Закарпатської області розташовано 123660 га або 84,7% заповідного фонду. У планетарному вимірі особлива увага у сфері охорони навколишнього середовища, і зокрема заповідного фонду, відводиться саме гірським територіям. Про це було наголошено в доповіді «Порядок денний на XXI сторіччя» на Всесвітній екологічній конференції глав держав світу в Ріо-де-Жанейро (червень 1992 р.). Науковими дослідженнями доведено, що гірські екосистеми справляють величезний вплив на життєві потреби майже половини населення Земної кулі, а 10% жителів планети безпосередньо проживають на гірських територіях. Слід також зазначити, що до складу національних природних парків Закарпатської області включені сільські населені пункти, що в свою чергу знаково посилює еколого - економічний, соціальний, науково-природничий, етногенетичний і рекреаційний статус сільських територій.

Відомо, що ліси виконують водоохоронні, водо регулюючі, ґрунтозахисні, протиерозійні, санітарно-гігієнічні та оздоровчо-рекреаційні функції. Зокрема. Гірські ліси Карпат, в тому числі і лісові масиви природно-заповідних територій, формують оптимальний режим гідрологічного забезпечення ґрунтів, нормалізують повноводність гірських річок і потоків, забезпечують функціонування водних ресурсів, стабілізують склад повітряних мас. В регіоні Українських Карпат ліси виконують важливу рекреаційну і санітарно-оздоровчу

функції, зокрема, сприяють санаторно-курортному лікуванню.

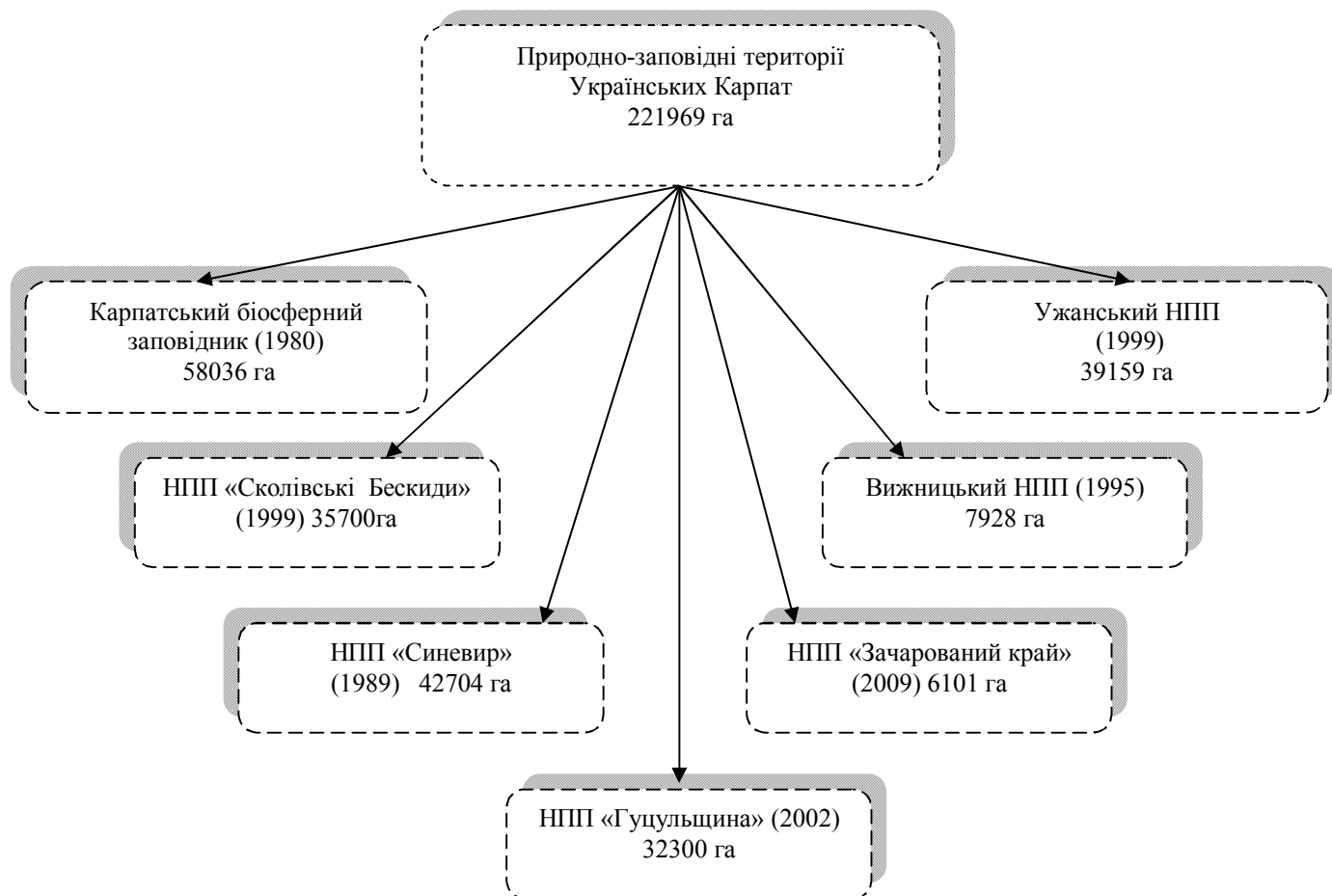

Рис. 1 Природно-заповідні території та об'єкти загальнодержавного значення в регіонах Українських Карпат

Таблиця 2 Внутрірегіональний поділ природно-заповідних територій Закарпатської області [6]

Природно-заповідні території та об'єкти загальнодержавного значення	Разом, га	Місцезнаходження в розрізі природно-економічних зон					
		низинна		передгірна		гірська	
		площа, га	% до всієї площі	площа, га	% до всієї площі	площа, га	% до всієї площі
Карпатський біосферний заповідник (КБЗ)	58035,8	941	1,6	15298	26,4	41796,8	72,0
Ужанський НПП	39159,3	-	-	-	-	39159,3	100,0
НПП «Синевир»	42704,0	-	-	-	-	42704,0	100,0
НПП «Зачарований край»	6101,0			6101,0	100,0		
Разом НПП:	87964,3	-	-	6101,0	6,9	81863,3	93,1
Всього:	146000,1	941	0,6	21399	14,7	123660,1	84,7

У «Стратегії економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року», яка стала головним документом в реалізації завдань соціально-економічного поступу, визначено стратегічну ціль – перетворити область в регіон культури, рекреації та туризму. Зокрема. Наголошено на покращенні якості навколишнього середовища, забезпеченні екологічної безпеки, підтримки екологічно-цінних заповідних територій та екосистем. Ставиться завдання запровадження механізму невиснажливого лісокористування та екосистемного підходу в процесі

реформування лісового господарства, забезпечення екологічно-орієнтованого та комплексного використання лісових ресурсів з врахуванням їх ландшафтного і водо регулюючого значення. І саме в цьому контексті зростає роль лісових масивів заповідних територій і національних природних парків регіону. Отже, в умовах Закарпаття екологічна політика пов'язана не тільки зі створенням для безпечної життєдіяльності людей, але й в свою чергу з охороною, раціональним використанням та відтворенням унікальних природних ресурсів і багатств краю,

забезпеченням на цій основі збалансованого сталого соціально-економічного розвитку регіону.

На території областей Українських Карпат існує реальна можливість розширення об'єктів природно-заповідної сфери за рахунок лісів експлуатаційного призначення, полонинних екосистем, водно-болотних та деградованих сільськогосподарських угідь, водо проявів мінеральних вод, земельних ділянок ландшафтних парків. Зокрема, перспективними для включення в природно-заповідний фонд Закарпатської області в майбутньому є національний природний парк «Закарпатська низовина» площею 8-12 тис.га на основі загально зоологічного заказника (1736 га) та заплавної ділянок долини річок Тиса і Латориця у межах Ужгородського та частково Берегівського районів. Як вважають фахівці природно-заповідної сфери області до складу територій та об'єктів «Національно-природного парку «Закарпатська низовина» доцільно включити також ботанічний заказник «Урочище «Атак» площею 52 га на території державного підприємства «Берегівський лісгосп», ботанічні заказники «Ардов», «Сілаш», «Косонська гора», філії «Береговодержспецлісгоспу» загальною площею понад 110 га. Регіональний природний парк «Закарпатські Бескиди» доцільно створити на основі добре збережених лісових масивів у верхів'ях річок Латориця, Тур'я та Люта з включенням сюди державних заказників «Тур'є-Полянський», «Соколові скелі», а також пам'яток природи «Високий камінь» і «Водоспаду Шипот». РЕгіональний природний парк «Усть-Чорна» (12-15 тис.га) доцільно створити на основі добре збережених пралісових ділянок Усть-Чорнянського, Мокрянського, Бруструянського держлісмисливгоспів та об'єктів природно-заповідного фонду [1, с. 14].

За розрахунками спеціалістів у Закарпатській області є можливість збільшити природно-заповідний фонд майже до 200 тис. га, забезпечити його розширене відтворення на базі перспективних територій і об'єктів нових національних природних і регіональних ландшафтних парків, що сприятиме збереженню унікальних екосистем.

Закарпатська область межує з чотирма країнами-членами Європейського Союзу, які мають значні здобутки у сфері охорони навколишнього середовища, стимулювання природоохоронної та ресурсозаощадливої діяльності, регулювання і управління процесами

природокористування. Згідно вимог Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» передбачено розширення біосферних резерватів, зокрема національно-природних та регіональних парків на прикордонних територіях суміжних країн. В Закарпатській області перспективним є створення біосферного резервату «Східні Карпати», який включатиме національні природні та регіональні ландшафтні парки трьох країн – Польщі, Словаччини та України. Спеціалістами та експертами Карпатського біосферного заповідника розроблено проект Меморандуму щодо створення спільного транскордонного біосферного резервату, який охоплює прикордонні території України та Румунії. Згідно проекту з української сторони в резерват входить частина території Карпатського біосферного заповідника, а з румунської сторони – територія природного парку «Гори Мараморошини».

ВИСНОВКИ

Важливим напрямом у забезпеченні ефективного функціонування системи охорони навколишнього середовища є реалізація регіональних еколого-економічних програм і проектів. Оптимізація рекреаційного використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, визначення допустимих рекреаційних навантажень на природно – заповідні комплекси, здійснення постійного моніторингу щодо розвитку нових видів рекреацій і туризму, контроль за дотриманням рекреаційних властивостей заповідних територій.

Розширене відтворення природно-заповідного фонду, поліпшення збереження та відновлення порушених екосистем регіону має не тільки природоохоронне але й соціально-економічне значення. З розширенням природно-заповідного фонду статус заповідних набувають десятки сільських населених пунктів, які входять або прилягають до природно-заповідних територій. Еколого-безпечна продумана господарська діяльність на територіях національних природних та регіональних парків сприятиме розвитку рекреаційно-туристичної сфери, підвищуватиме зайнятість сільського населення, забезпечить надходження значних коштів до бюджетів сільських населених пунктів, районів та області в цілому.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дяченко І.Б. Регіональний менеджмент природно-заповідних територій та об'єктів в умовах ринкових відносин/ І.Б.Дяченко// Автореф. дис.на здобуття наук.ступ.к.е.н. – Ужгород, 2012. – 23 с.
2. Євдокименко В.К. Екологічні основи природокористування /В.К.Євдокименко, А.Й.Швиденко, В.П.Руденко. – К.: ІЗМН, 1999. – 200 с.
3. Заключення наукової комісії по вивченню причин паводку 4-8 березня 2001 року в Закарпатській області та перспективних заходів по уникненню таких катастрофічних явищ у майбутньому. – Ужгород, Ліра, 2001. – 57 с.
4. Народне господарство Української РСР у 1990 році. Стат. щорічник / Міністерство статистики УРСР. – К.: Техніка. 1991.- 496 с.
5. Ніколайчук В.І. Екологічний стан Закарпаття. Проблеми і перспективи/В.І.Ніколайчук. – Ужгород, 2004. – 248 с.
6. Регіони України. Статистичний збірник. Ч. І. – К., 2013. – 323 с.
7. Стойко С. Заповідні екосистеми Карпат/С.Стойко, Е.Гадач, Т.Шимон, С.Михалик. – Львів: Світ, 1991. – 248 с.
8. Стратегія економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2006. – 49 с.
9. Фурдичко О.І. Ефективність ресурсно-виробничого потенціалу лісгосподарського комплексу (теорія, методологія, практика) / О.І.Фурдичко. – Львів: Світ, 1995. – 287 с.

Одержано 11.03.2014 р.